

AYOLLAR DELINKVENT XULQ-ATVORINING SHAKLLANISHIDA OILAVIY MUHITNING TA'SIRI

Xolmurotova Shoxista

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

“Pedagogika va texnologik ta’lim”

kafedrası v.b dotsenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada ayollar delinkvent xulq-atvorining shakllanishida oilaviy muhitning ijtimoiy-psixologik determinant sifatidagi oʻrni tahlil qilinadi. Delinkvent xulq-atvorning yuzaga kelishi biologik yoki individual-psixologik xususiyatlar bilangina emas, balki shaxsning dastlabki ijtimoiylashuv muhiti, oiladagi emotsional munosabatlar, tarbiya uslubi, ota-ona nazorati, oilaviy nizolar, psixologik qoʻllab-quvvatlash va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar bilan ham bogʻliq murakkab koʻp omilli jarayon sifatida talqin etiladi. Maqolada oilaviy muhitning ayol shaxsining qadriyatlar tizimi, ijtimoiy meʼyorlarni oʻzlashtirishi, oʻz-oʻzini nazorat qilish va nizoli vaziyatlarga munosabat bildirish strategiyalariga taʼsir mexanizmlari yoritiladi. Shuningdek, ayollar delinkvent xulq-atvorining profilaktikasida oilaviy munosabatlarni sogʻlomlashtirishga yoʻnaltirilgan ijtimoiy-psixologik yondashuvlarning ahamiyati asoslanadi.

Kalit soʻzlar: delinkvent xulq-atvor, ayol shaxsi, oilaviy muhit, ijtimoiylashuv, ijtimoiy-psixologik determinantlar, tarbiya uslubi, ota-ona nazorati, oilaviy munosabatlar, emotsional qoʻllab-quvvatlash, profilaktika.

Annotatsiya. В данной статье проанализирована роль семейной среды как социально-психологического детерминанта формирования делинквентного поведения женщин. Теоретически раскрывается влияние эмоциональных отношений в семье, стиля воспитания, родительского контроля, семейных конфликтов, психологической поддержки и социально-экономических факторов на поведение личности. Особое внимание уделяется психологическим механизмам формирования делинквентного поведения у женщин, а также значению оптимизации семейной среды в его профилактике. На основе многофакторного подхода проведён научный анализ взаимосвязи индивидуально-психологических, семейных и социальных факторов в формировании делинквентного поведения.

Ключевые слова: женщины, делинквентное поведение, семейная среда, социализация, стиль воспитания, родительский контроль, семейные конфликты, социально-психологические детерминанты, профилактика.

Abstract. This article analyzes the role of the family environment as a socio-psychological determinant in the formation of delinquent behavior among women. The study theoretically examines the influence of emotional relationships within the family, parenting styles, parental control, family conflicts, psychological support, and socio-economic factors on individual behavior. Particular attention is paid to the psychological mechanisms underlying the formation of delinquent behavior among women and the importance of improving the family environment for its prevention. Based on a multifactorial approach, the article provides a scientific analysis of the interaction between individual psychological, family, and social factors in the development of delinquent behavior.

Keywords: women, delinquent behavior, family environment, socialization, parenting style, parental control, family conflicts, socio-psychological determinants, prevention.

Kirish. Bugungi kunda shaxs xulq-atvorida ijtimoiy va huquqiy me'yorlarning buzilishi bilan bog'liq holatlarni o'rganish ijtimoiy psixologiya, psixologik profilaktika hamda kriminologiyaning dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, ayollar delinkvent xulq-atvorining shakllanish mexanizmlarini tadqiq etish mazkur hodisaning gender, ijtimoiy va oilaviy xususiyatlarini kompleks tarzda o'rganishni talab etadi.

Delinkvent xulq-atvor shaxs tomonidan jamiyatda qabul qilingan huquqiy va ijtimoiy me'yorlarning buzilishi bilan tavsiflanadigan xulq shakllarini ifodalaydi. Uning shakllanishini yagona sabab bilan izohlash ilmiy jihatdan yetarli emas. Zamonaviy yondashuvlarda delinkvent xulq-atvor biologik, individual-psixologik, oilaviy va ijtimoiy omillarning o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keluvchi ko'p darajali fenomen sifatida qaraladi.

Shaxsning ijtimoiylashuvi dastlab oilada amalga oshishi sababli oilaviy muhit mazkur jarayonning fundamental instituti sifatida namoyon bo'ladi. Bola oilada nafaqat xulq-atvorning dastlabki modellarini egallaydi, balki ijtimoiy me'yorlar, qadriyatlar, mas'uliyat, o'zini nazorat qilish, boshqalarning manfaatlarini hisobga olish kabi psixologik mexanizmlarni ham o'zlashtiradi. Shu sababli oiladagi munosabatlarning sifati keyingi xulq-atvor strategiyalarining shakllanishi uchun muhim psixologik zamin yaratadi.

Delinkvent xulq-atvorning ijtimoiy-psixologik mohiyati. Delinkvent xulq-atvor tushunchasi deviant xulq-atvorning huquqiy me'yorlarni buzish bilan bog'liq shakllarini anglatadi. Biroq delinkvent xulqni faqat huquqiy buzilishning tashqi ko'rinishi sifatida baholash uning psixologik mazmunini to'liq ochib bermaydi. Mazkur hodisaning shakllanishida shaxsning ehtiyojlari, motivatsion sohasi, qadriyatlar tizimi, frustratsiyaga chidamliligi, o'z-o'zini boshqarish qobiliyati va ijtimoiy munosabatlar tizimi muhim ahamiyatga ega.

Ijtimoiy-psixologik nuqtayi nazardan delinkvent xulq-atvor shaxs va ijtimoiy muhit o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning buzilishi bilan bog'liq jarayon sifatida ko'rilishi mumkin. Bunda shaxsning ijtimoiy tajribasi, referent guruhlar ta'siri, oilaviy munosabatlar va jamiyat tomonidan beriladigan ijtimoiy nazorat darajasi o'zaro bog'liq holda ta'sir ko'rsatadi.

Ayniqsa, ayollar delinkvent xulq-atvorini o'rganishda ularning oilaviy va ijtimoiy rollari, genderga xos ijtimoiy kutilmalar, emotsional munosabatlarning xususiyatlari hamda stressli vaziyatlarni boshqarish strategiyalarini hisobga olish muhimdir. Bu omillar ayolning muammoli vaziyatlarga qanday munosabatda bo'lishi va qanday xulq-atvor strategiyasini tanlashiga ta'sir qilishi mumkin.

Oilaviy muhit delinkvent xulq-atvorning ijtimoiy-psixologik determinanti sifatida

Oilaviy muhit shaxsning individual-psixologik xususiyatlari shakllanadigan birlamchi mikroijtimoiy makondir. Oiladagi munosabatlar tizimi bolaning emotsional rivojlanishi, o'z-o'ziga munosabati va boshqa insonlar bilan muloqot qilish usullarining shakllanishiga bevosita yoki bilvosita ta'sir ko'rsatadi.

Oila muhitining delinkvent xulq-atvor bilan bog'liqligini izohlashda bir nechta asosiy mexanizmlarni ajratish mumkin.

Birinchi mexanizm — ijtimoiy me'yorlarning o'zlashtirilishi. Shaxs jamiyatdagi qabul qilingan xulq-atvor qoidalarini dastlab oilaviy munosabatlar orqali o'zlashtiradi. Agar oilada halollik, mas'uliyat, o'zaro hurmat va huquqiy me'yorlarga rioya qilish qadriyat sifatida shakllangan bo'lsa, mazkur qadriyatlarning shaxsning ichki nazorat tizimiga integratsiyalashuvi uchun qulay sharoit yuzaga keladi.

Ikkinchi mexanizm — emotsional bog'liqlik va ijtimoiy nazorat. Oila a'zolari bilan mustahkam emotsional munosabat shaxsning oilaviy qadriyatlarga sodiqligini va ijtimoiy me'yorlarni qabul qilishini kuchaytirishi mumkin. Aksincha, emotsional rad etish, befarqlik yoki doimiy konfliktlar oilaviy identifikatsiyaning zaiflashishiga olib kelishi ehtimolini oshiradi.

Uchinchi mexanizm — ota-ona nazorati va monitoringi. Nazoratning mutlaqo yo'qligi yoki haddan tashqari qattiq nazorat shaxsning ijtimoiy moslashuviga turlicha ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ilmiy tadqiqotlarda ota-ona monitoringi va delinkvent xulq-atvor o'rtasida sezilarli bog'liqlik mavjudligi qayd etilgan. Bunda nazoratning o'zi bilan bir qatorda uning qanday shaklda amalga oshirilishi ham muhimdir.

To'rtinchi mexanizm — xulq-atvor modellarining o'zlashtirilishi. Bola va o'smirlar kattalarning xulq-atvorini kuzatish orqali nizolarni hal qilish, agressiyani namoyon etish, muammolarga munosabat bildirish kabi usullarni o'zlashtiradilar. Shu sababli oilada konstruktiv muloqotning mavjudligi shaxsda ijtimoiy jihatdan maqbul xulq-atvor strategiyalarining rivojlanishiga xizmat qiladi.

Oilaviy nizolar va emotsional muhitning ta'siri

Oilaviy nizolar delinkvent xulq-atvor shakllanishini tushuntirishda muhim omillardan biri sifatida qaraladi. Biroq nizoning mavjudligi o'z-o'zidan delinkvent xulqning shakllanishiga olib kelmaydi. Uning psixologik ta'siri nizoning davomiyligi, intensivligi, oiladagi muloqot uslubi va shaxsning stressni boshqarish imkoniyatlari bilan belgilanadi.

Doimiy nizoli muhitda shaxsda emotsional zo'riqish, xavotir, frustratsiya va ijtimoiy munosabatlarga nisbatan ishonchsizlik kuchayishi mumkin. Ayniqsa, oila tomonidan qo'llab-

quvvatlashning yetishmasligi shaxsning muammolarni konstruktiv hal qilish resurslarini cheklashi ehtimolini yuzaga keltiradi.

Ayollar delinkvent xulq-atvorini tahlil qilishda ushbu masala alohida ahamiyatga ega. Chunki ayol shaxsining ijtimoiylashuvi ko'pincha oilaviy munosabatlar, emotsional bog'liqlik va ijtimoiy rollar bilan chambarchas bog'liq kechadi. Oiladagi nizoli tajribaning keyingi ijtimoiy munosabatlarga ko'chirilishi esa shaxsning turli vaziyatlarda moslashuvchan qaror qabul qilish imkoniyatlariga ta'sir qilishi mumkin.

Tarbiya uslubi va delinkvent xulq-atvor. Oilaviy tarbiya uslubi ham delinkvent xulq-atvorning shakllanishida muhim psixologik omil hisoblanadi. Haddan tashqari avtoritar tarbiya shaxsning mustaqilligi va o'z fikrini konstruktiv ifodalash imkoniyatlarini cheklashi mumkin. Aksincha, nazorat va talablarning yetarli darajada mavjud emasligi ijtimoiy chegaralarning anglanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi ehtimoli mavjud.

Shu nuqtayi nazardan, demokratik va izchil tarbiya uslubi, ya'ni talabchanlik bilan bir qatorda emotsional qo'llab-quvvatlashning mavjudligi shaxsning ijtimoiy mas'uliyatini shakllantirish uchun maqbul shart-sharoit yaratadi.

Tarbiyada jazolashga haddan tashqari tayanish o'rniga xatti-harakatlarning oqibatlarini tushuntirish, ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirish, mustaqil qaror qabul qilishni qo'llab-quvvatlash va konstruktiv muloqotdan foydalanish samaraliroq ijtimoiy-psixologik strategiya sifatida qaralishi mumkin.

Ayollar delinkvent xulq-atvorining profilaktikasida oilaviy yondashuv. Ayollar delinkvent xulq-atvorining oldini olishda faqat shaxsning individual xususiyatlarini korreksiya qilish bilan cheklanib qolmasdan, uning oilaviy va ijtimoiy muhitini ham hisobga olish zarur.

Profilaktik faoliyatning asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin:

- oilada konstruktiv muloqot ko'nikmalarini shakllantirish;
- ota-ona va farzand o'rtasidagi emotsional aloqani mustahkamlash;
- nazorat va mustaqillik o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash;
- nizolarni konstruktiv hal etish strategiyalarini rivojlantirish;
- oilaviy stressni kamaytirishga qaratilgan psixologik yordamni tashkil etish;
- shaxsning ijobiy ijtimoiy faolligini rag'batlantirish;
- ayollarning ijtimoiy-psixologik moslashuv imkoniyatlarini kengaytirish.

Profilaktik dasturlarni ishlab chiqishda oilani faqat muammoli omil sifatida emas, balki shaxsning ijtimoiy moslashuvini qo'llab-quvvatlovchi muhim psixologik resurs sifatida ham ko'rish lozim. Sog'lom oilaviy munosabatlar shaxsning ijtimoiy qo'llab-quvvatlanish hissini kuchaytirib, murakkab hayotiy vaziyatlarda konstruktiv xulq-atvor strategiyalarini tanlashiga yordam berishi mumkin.

Xulosa

Shunday qilib, ayollar delinkvent xulq-atvorining shakllanishi murakkab, ko'p omilli va dinamik ijtimoiy-psixologik jarayon hisoblanadi. Mazkur jarayonda oilaviy muhit shaxsning dastlabki ijtimoiylashuv makoni sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotlarning nazariy tahlili shuni ko'rsatadiki, oiladagi emotsional munosabatlar, ota-ona nazorati, tarbiya uslubi, oilaviy nizolar, psixologik qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy-iqtisodiy stress kabi omillar delinkvent xulq-atvor bilan o'zaro bog'liq bo'lishi mumkin. Biroq ushbu omillarning hech birini delinkvent xulq-atvorning yagona va bevosita sababi sifatida talqin qilish maqsadga muvofiq emas.

Ayollar delinkvent xulq-atvorining shakllanish mexanizmlarini chuqur o'rganish uchun individual-psixologik xususiyatlar, oilaviy munosabatlar va keng ijtimoiy muhitning o'zaro ta'sirini kompleks tahlil qilish zarur. Shu asosda ishlab chiqilgan profilaktik dasturlar nafaqat delinkvent xulqning oldini olishga, balki ayol shaxsining ijtimoiy moslashuvi, psixologik barqarorligi va konstruktiv xulq-atvor strategiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bandura A. *Social Learning Theory*. – Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1977.
2. Bowlby J. *Attachment and Loss: Vol. 1. Attachment*. – New York: Basic Books, 1969.
3. Hirschi T. *Causes of Delinquency*. – Berkeley: University of California Press, 1969.
4. Hoeve M., Dubas J. S., Eichelsheim V. I., van der Laan P. H., Smeenk W., Gerris J. R. M. The Relationship Between Parenting and Delinquency: A Meta-analysis // *Journal of Abnormal Child Psychology*. – 2009. – Vol. 37. – P. 749–775.
5. Loeber R., Stouthamer-Loeber M. Family Factors as Correlates and Predictors of Juvenile Conduct Problems and Delinquency // *Crime and Justice*. – 1986. – Vol. 7. – P. 29–149.
6. Moffitt T. E. Adolescence-Limited and Life-Course-Persistent Antisocial Behavior: A Developmental Taxonomy // *Psychological Review*. – 1993. – Vol. 100, No. 4. – P. 674–701.
7. Sampson R. J., Laub J. H. *Crime in the Making: Pathways and Turning Points Through Life*. – Cambridge: Harvard University Press, 1993.
8. Azeredo A., Moreira D., Figueiredo P., Barbosa F. Delinquent Behavior: Systematic Review of Genetic and Environmental Risk Factors // *Clinical Child and Family Psychology Review*. – 2019. – Vol. 22. – P. 502–526.